

SVĚT VYTVOŘENÝ RUNOVÝMI PÍSNĚMI: PROPOJENÍ PROSTORU A HUDBY V TVORBĚ VELJO TORMISE

Iivi Zájedová

Důležitým místem pořádání tradičních festivalů folkové hudby je v Estonsku Viljandi.¹ V srpnu letošního roku se zde konal koncert k 90. výročí narození Veljo Tormise (1930–2017), jednoho z neoriginálnějších estonských skladatelů.² V jeho tvorbě má velkou roli sborová hudba a její zásadní část souvisí s estonským národem, ale i dalšími malými tzv. baltofinskými národy.³ U příležitosti této významné koncertní události se ve Viljandi sešly sbory, kvarteta, zpěváci a soubory, s nimiž Veljo Tormis často spolupracoval.⁴ Součástí koncertu byly i lidové písně, jež se staly živnou půdou pro skladatelovu tvorbu. U příležitosti Tormisova výročí bylo v srpnu 2020 rovněž vytvořeno *Virtuální centrum Veljo Tormise*, jehož cílem je uchování, šíření a propagace skladatelova tvůrčího odkazu.⁵ Centrum přístupné celému světu se má stát hlavním nástrojem šíření informací týkajících se skladatelových kompozic a aktivit, tedy komunikační platformou, jež bude mít dopad na sborovou hudbu jak na místní, tak světové úrovni. Problém totiž spočívá v tom, že v současné době lze informace související s Tormisovou tvorbou na webu vyhledat jen s obtížemi – jsou roztroušeny na různých místech a co do kvality jsou nestejnorodé. Četná skladatelova díla

1. *Viljandi pärimusmusika festival* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.viljandifolk.ee/festivalist/uudised/viljandi-parimusmuusika-festivali-aseemel-toimub-kaks-parimusmuusika-kontserdipaeva>>.

2. Tormis, Veljo. In: *Eesti Entsüklopeedia EE* [Estonská encyklopedie]. 2000. Svazek 14. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia EE, s. 546. Všechny překlady z estonštiny Iivi Zájedová.

3. Baltofinské jazyky (estonština, finština, ingrijština, izorština, karelština, vepština) jsou skupinou jazyků patřící do uralské jazykové rodiny.

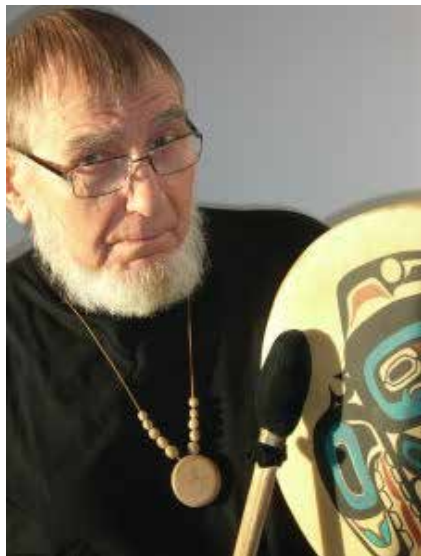
4. Estonský národní mužský sbor RAM, Tormisovo kvarteto *Metsatõll* a několik estonských „runových“ zpěváků. Součástí koncertu byly i lidové písně, jež se staly živnou půdou pro Veljoovu tvorbu.

5. *Veljo Tormis Virtual Centre* [online] [cit. 25. 8. 2020]. Dostupné z: <<https://veljotormis.com/en/>>.

byla publikována na více než sedmi stech záznamech. Existují různé verze, včetně jazykových. Kromě shromažďování faktů a materiálů je cílem nového virtuálního centra co nejjednodušší propojení a prezentace.

Veljo Tormis byl skladatelem, který svou tvorbou oslovil mnoho zpěváků a posluchačů nejen v Estonsku, ale také v zahraničí. Jeho tvůrčí metoda je založena na inspiraci estonskými a dalšími baltofinskými lidovými písněmi. Značnou část jeho sborové tvorby představují skladby vycházející z estonského „runového“ zpěvu.⁶ Tormis pracoval s lidovými písněmi tak tvrdohlavě a důsledně, že jeho vlastní tvorba často zůstávala v pozadí. Podle jeho názoru prolínají archaické runové písně celou dnešní estonskou hudbou. Ponořil se proto do jejich studia, vysvětlil jejich současnou funkci a přiznal, že jeho tvorba tak může být dočasně jednostranná. Zaměření se na jeden objekt však podle něj neznamená, že hudební život zůstane jednostranným. Podle Tormise se naopak obohatí. Na základě své zkušenosti skladatel tvrdil, že ve většině případů nikdo neumí odlišit runovou píseň od jiných, novějších písňových vrstev. Runovou píseň považoval za neoriginálnější, nejrozvinutější a nejuplněnější výtvar estonského lidu, za výraz jeho tvůrčí geniality. Její největší hodnotou pro něj byla její umělecká originalita a stylová integrita (Tormis 1972). Pro skladatele představovala runová píseň životní hodnoty lidí, které se vyvíjely v průběhu tisíciletí. Nepovažoval je ovšem pouze za hodnoty pro vnitřní potřebu. Podle jeho názoru má každý národ něco specifického, co svou jedinečností zajímá ostatní. Tormis tvrdil, že lidová kultura vždy přesahuje daleko za etnografické hranice, stává se takřka směnnou hodnotou (Tormis 1972).

6. Runová píseň je starším typem estonské lidové písně. Její forma pravděpodobně souvisí se společným dědictvím baltických Finů, přičemž odhady jejího stáří se pohybují v řádu tisíců let. Má tři důležité složky – text, melodii a interpretaci. V runové písni je prvořadý text, melodie mu dává výraz. Písně obvykle zpívá hlavní zpěvák střídavě se sborem. Vedoucí zpěvák posouvá skladbu dopředu, rozvíjí ji; sbor opakuje verše vedoucích zpěváků a dává jim čas na přemýšlení. „Regilaul“ [Runová píseň], Setova píseň, je jediná, která si tuto formu vystoupení pevně uchovala. *Wikipedia, Vaba entsuklopeedia* [online] [cit. 12. 8. 2020]. Dostupné z: <<https://et.wikipedia.org/wiki/Regilaul>>.

*Veljo Tormis hraje
na indiánský šamanský buben.
Foto Triinu Ojamaa*

V Tormisově případě můžeme tvrdit, že jeho kompozice se staly jedinečným symbolem estonství. Jeho rituální runové dílo *Zaklínání železa (Raua needmine)* z roku 1972 je jeho první skladbou založenou na textech finského národního eposu *Kalevala*.⁷ Přesněji řečeno na 8. a 9. runě *Kalevaly*, v níž Väinämöinen říká, že rána v noze způsobená sekerou má za následek zrození železa a že bez znalosti historie tohoto zrození není možné ji uzdravit. Ilmarinen dobýval rudu, ale přijal od železa slib, že nezpůsobí lidstvu zlo.

7. *Kalevala* – karelo-finský národní epos sestavený Eliášem Lönnrotem z ústní slovesnosti i Finů a Karelů. Amatéřský folklorista Lönnrot podnikl během svého života několik cest převážně do oblasti Karelie a sbíral finskou lidovou poezii tradovanou lidovými zpěváky (tzv. runopěvci) ve formě run. První sbírku vydal v roce 1828, jeho dílo vyvrcholilo roku 1833 vydáním tzv. Pra-Kalevaly. Jedná se o samostatné eposy Lemmikäinen a Väinämöinen a svatební písně. Tyto edice se později staly základem samotné *Kalevaly*. Tzv. *Stará Kalevala* a přepracované vydání nazvané *Nova Kalevala* vyšly v roce 1849. Srov. „Kalevala.“ *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Kalevala>>. Texty finského národního eposu *Kalevala* přeložil do estonštiny folklorista August Annis, upravili a doplnili jej estonští básníci Paul-Eerik Rummo a Jaan Kaplinski. V díle však byly použity také moderní motivy. Srov. „Veljo Tormis - Raua Needmine/ Curse Upon Iron - Collegium Musicale.“ *YouTube* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=vgi3TqOFgS4>>.

Protiválečné motivy díla tak varují před zneužíváním technologií (včetně železa) ve válkách a k destrukci. Podle Tormise se práce řídí šamanistickým principem, podle něhož poznání historie a povahy věcí dává člověku nad nimi moc (Čermák – Lönnrot 2014).⁸ V případě Tormisova díla je oceňována snaha po archaičnosti, což je patrné zejména v použití šamanského bubnu. Dirigent držící buben tak hraje v díle ústřední roli, neboť ztělesňuje vůdce rituálu.

Tormis o runové lidové písni také hodně psal. Předložil velmi důkladný a vášnivý manifest, usilující o navrácení runové písně zpět do moderní kultury.⁹ Dokonce vyzval k jejímu zařazení do školní výuky. Doufal, že se tak objeví noví lidoví zpěváci a že runová lidová píseň se znovu stane hudební mateřskou řečí. Jak však později připustil, již při psaní článku věděl, že toto zůstane utopií, nicméně cítil potřebu své názory vyjádřit. Rovněž připustil, že jedinou možnou prezentací runové lidové písně je její využití v profesionální hudbě (Tormis 1972).

Tormis na mnoha akcích předzpíval. Snažil se, aby lidé pocítili kouzlo runového zpěvu. Tuto magickou zkušenost předával také v mnoha svých dílech, z nichž některá připomínají šamanistické rituály. Znal velmi dobře interpretační způsob runového zpěvu, který posléze vyžadoval také od interpretů svých děl.

Z životopisu Veljo Tormise uvedme stručně jen tolik, že jeho otec Riho Tormis byl farář. Doma tak měl Veljo k dispozici varhany, na něž hrál od dětských let. Na konzervatoři studoval v letech 1943–1947, později pokračoval ve studiu kompozice na moskevské konzervatoři¹⁰ v letech 1951–1956, tedy v době silného ideologického tlaku. Mnoho zvukových nahrávek bylo zakázáno, ale partitury těchto děl byly přesto k dispozici v knihovně, nechtěná díla byla dokonce často probírána i na přednáškách. Překvapivý

8. Výňatek o nutnosti znát původ železa k zastavení rány 8. runa, verše 177–186, s. 151. „*Ilmarinen dobýval rudu, ale přijal od železa slib, že lidstvu nezpůsobí zlo.*“ 9. runa, verše 143–192, s. 160–161.

9. „Veljo Tormis – rahvalauluga loodud maailm.“ [Veljo Tormis – svět vytvořený lidovými písněmi]. *Harju Elu* [online] 11. 6. 2020 [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.harjuelu.ee/veljo-tormis-rahvalauluga-loodud-maailm/>>.

10. Dnešní Moskevská státní konzervatoř Petra Iljiče Čajkovského.

je v oné době vztah k lidové či národní hudbě jiných národů. V Moskvě totiž podobně jako Tormis studovalo mnoho budoucích skladatelů různých národů a národností někdejšího Sovětského svazu. Tormisův moskevský profesor skladby Vissarion Šebalin od něj překvapivě žádal, aby se definoval na vlastní estonské národní úrovni a podle toho také v hudbě vyjádřil sebe samého. Překvapení bylo na místě, protože ve svazových republikách probíhala ve stejné době silná rusifikace, a to na všech kulturních úrovních. Nicméně na doporučení Šebalina začal Tormis studovat estonskou lidovou hudbu a píseň. Jeho příkladem se stala hudební skladatelka Ester Mägi, která studovala v Moskvě ve stejné době.¹¹

Díla inspirovaná folklorem patří k Tormisovým raným kompozicím. Jeho zájem o lidovou píseň však pokračoval. Zlomovým bodem se pro něho stalo léto 1958, kdy měl na estonském ostrově Kihnu (Livonský záliv Baltského moře) možnost sledovat na vlastní oči svatební obřadu pořádaný podle starodávného zvyku. Archaická runová píseň, kterou slyšel v jejím skutečném prostředí, ho hluboce zasáhla. Poté začal s materiálem lidových písní pracovat systematicky. Jedním z děl tohoto druhu je smíšený sborový cyklus *Svatební písně v Kihnu (Kihnu pulmalaulud)*, který dokončil v roce 1959. V letech 1966–1967 pak vydal pětidílný cyklus s názvem *Estonské kalendářní písně (Eesti kalendrilaaulud)* sledující estonské kalendářní dny a svátky.¹² Tyto skladby se v Tormisově tvorbě staly zlomovým bodem, neboť lidové melodie zde vyprávěly příběh. S tímto cyklem vznikl Tormisův zvláštní rukopis, o němž sám skladatel prohlásil, že nestaví ani tak na lidové melodii, jako na tom, co právě vyžaduje „lidový příběh“ (Tormis 1972).

Skladatel přenesl runový zpěv úspěšně i do hudebního divadla. V roce 1980, v rámci kulturního programu olympijské regaty

11. Zdrojem skladatelské tvorby Estery Mägi jsou často lidové písně. Viz „Viru lauliku mõtted – Ester Mägi“ [Ester Mägi – Myšlenky zpěvačky z kraje Viru]. *YouTube* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=exAk_KfFFK4>.

12. Jejich částmi jsou listopadové občůzkové mužské (*Mardilaaulud*) a ženské (*Kadrilaaulud*) písně, dále *Písně při sáňkovaní (Vastlalaaulud* – pohyblivý svátek *vastlapäev* se slaví sedm týdnů před Velikonocemi), letní *Písně na houpačce (Kügelaulud)* a *Svatojánské písně (Jaanilaaulud)*.

Veljo Tormis doma u klavíru. Foto Tõnu Tormis

v Tallinnu, představil zpívaný balet *Estonské balady (Eesti ballaadid)*.¹³ Balady jsou založené na příbězích estonských lidových písní, které dramaticky hovoří o osudu žen.¹⁴

Tormis napsal hudbu pro texty v různých jazycích. Jedním z jeho hlavních mistrovských děl je šestidílná sborová série *Zapomenuté národy*, vytvořená v letech 1970–1989. Skládá se z částí *Livonské dědictví*, *Svatební písně Vadja*, *Epos Isuri*, *Večery Ingrie*, *Stezky Vepsa*, *Osud Karélie*.¹⁵ Cyklus je věnován tragickému osudu šesti baltofinských národů, jejich umírajícím jazykům a písním. Tormis se pokusil svou sérií probudit toto dědictví ze zapomnění. Byl přesvědčen, že bez něj by byl světový kulturní celek mnohem

13. „Veljo Tormis: Kantaat-ballett *Eesti ballaadid*“ [Veljo Tormis: zpívaný balet *Estonské balady*]. *Estonské veřejné vysílání* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://jupiter.err.ee/1120591/eesti-ballaadid-kantaat-ballett>>.

14. Scénář baletu vytvořila Tormisova manželka, estonská teatroložka Lea Tormis.

15. „Unustatud rahvad: Karjala saatus.“ [*Zapomenuté národy: Osud Karélie, část 2 Nápadnicí*]. *ERR Eesti Rahvusringhääling* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://arhiiv.err.ee/vaata/unustatud-rahvad-karjala-saatus>>.

chudší. Nejoblíbenějším cyklem série *Zapomenuté národy* jsou *Večery Ingridy* založené na radostných tancích a tzv. písničkách na houpačce.¹⁶ Starší baltofinská lidová píseň tvořící základ cyklu je založena na poznání, které Tormis nazval nepřetržitým tokem. Všechny části cyklu *Zapomenuté národy* končí zánikem šesti národů, kterým je kompozice věnována, a jejich vplynutím do jiných kultur. Např. poslední částí *Osudu Karélie* je *Ukolébavka*, která podle skladatele ukolébává tento národ k věčnému spánku. Je třeba dodat, že v současné době jsou všichni lidoví zpěváci, jejichž písně ve svých dílech Tormis použil, již mrtví. Většina z uvedených šesti baltofinských národů je na pokraji vyhynutí. Veljo Tormis jim však dal ve své hudbě věčný život.

Skladatel vytvořil také cyklus pro dětský sbor nazvaný *Zugrofinských krajín*, a to z písní patnácti národů počínaje západo-sibiřskými Chanty až po Livonce (více srov. Zájedova 2006: 30). Jedním z nejdůležitějších Tormisových děl ve finštině je pak skladba *Chraň nás Panbůh*. Cizojazyčné texty byly také použity v dílech *Bulharský triptych*, *Lotyšské burgonské písně*, *Obrázky z minulosti Vormsi*,¹⁷ *Lotyšské motivy* nebo *Bylina severního Ruska* atd.

Tormis ovšem nepovažoval za nezbytné prezentovat svá díla v původních jazycích. Podle jeho názoru je nejdůležitější, aby zpěvák chápal poselství díla. V roce 2000, po svých sedmdesátých narozeninách, Veljo Tormis oficiálně oznámil slovy „poledního pěvce“ (podobně jako v epilogu v *Kalevale*), že ukončí svou tvůrčí kariéru odchodem do důchodu. Během následujících deseti let byl však velmi aktivní a věnoval veškerou svou energii úpravě dřívějších skladeb, dohlížel na výkony a nahrávky své hudby po celém světě, učil také interpretaci starých lidových písní na Estonské akademii hudby a v Kulturní akademii v estonském Viljandi.

Propojení prostoru a hudby v tvorbě Veljo Tormise je neoddělitelné. Pobýval v Estonsku, ale pro svou tvorbu se inspiroval tradicemi širšího baltofinského prostoru kolem Baltského moře,

16. „Unustatud rahvad.“ [Zapomenuté národy]. *ERR Eesti Rahvusringhääling* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://arhiiv.err.ee/seeria/unustatud-rahvad/muusika/31>>.

17. *Vormsi* znamená ve staré švédštině ostrov.

čím se stal jedinečným. Svou uměleckou stylizací rozšířil životní prostor estonské runové písně a dal jí nový rozměr. Důrazně opakoval, že nastal čas, aby lidé skutečně poznali svou starou písňovou kulturu, protože pouze jejich znalost umožňuje získat postoj k pravidlům a zákonitostem interpretace runových písní, které se liší od zákonitostí evropské hudby. Jak jinak by bylo možné se dozvědět, co z filozofie runových písní je dnes živé a co naopak zastaralé, resp. co je pro nás dnes důležité, nebo naopak zbytečné.

Literatura:

- ČERMÁK, Jan – LÖNNROT Elias 2014: *Kalevala Eliase Lönnrota a Josefa Holečka v moderní kritické perspektivě*. Praha: Academia.
- LABI, Kanni 2007: Eesti regilaulude verbisemantika [Slovesná sémantika estonských runových písní]. *Mäetagused* 35, s. 95–115. Dostupné z: <<https://www.folklore.ee/tagused/nr35/labi.pdf>>.
- Tormis, Veljo. In: *Eesti Entsüklopeedia EE* [Estonská encyklopedie]. 2000. Svazek 14. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia EE, s. 546.
- ZÁJEDOVÁ, Iivi 2006: *Pobaltská regionální spolupráce. Kooperace v regionu 1991–1997 očima estonské politické historiografie*. Praha: Karolinum.

Internetové zdroje:

- „Avati Veljo Tormise virtuaalkeskus.“ [Bylo otevřeno virtuální centrum Veljo Tormise] *Fenno-Ugria Youth official web page* [online] [cit. 20. 8. 2020]. Dostupné z: <<https://fennougria.ee/avati-veljo-tormise-virtuaalkeskus/>>.
- „Collegium Musicale Mustjala festivalil.“ *YouTube* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=M2BNVAyPnNo>>.
- „Kalevala.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Kalevala>>.
- „Regilaul.“ [Runová píseň]. *Vikipeedia, Vaba entsüklopeedia* [online] [cit. 12. 8. 2020]. Dostupné z: <<https://et.wikipedia.org/wiki/Regilaul>>.
- Tormis, Veljo 1972: „Rahvalaul ja meie.“ [Lidová píseň a my] *Sirp, estonský kulturní týdeník, oficiální web* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c5-muusika/rahvalaul-ja-meie/>>.
- „Unustatud rahvad.“ [Zapomenuté národy]. *ERR Eesti Rahvusringhääling* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://arhiiv.err.ee/seeria/unustatud-rahvad/muusika/31>>.
- „Veljo Tormis. Eesti ballaadid.“ [Veljo Tormis: Estonské balady] *Eesti Rahvusringhääling* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://jupiter.err.ee/1120591/eesti-ballaadid-kantaat-ballett>>.

- „Veljo Tormis – rahvalauluga loodud maailm.“ [Veljo Tormis – svět vytvořený lidovými písněmi] *Harju Elu* [online] 11. 6. 2020 [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.harjuelu.ee/veljo-tormis-rahvalauluga-loodud-maailm/>>.
- „Veljo Tormis - Raua Needmine/Curse Upon Iron - Collegium Musicale.“ *YouTube* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=vgi3TqOFgS4>>.
- Veljo Tormis „Unustatud rahvad“: Karjala saatuse 2.osa „Mere kosilased.“ [Zapomenuté národy: Osud Karélie, část 2 Nápadníci z moře] *YouTube* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=b7w4T1fEE4>>.
- „Veljo Tormis.“ *Vikipeedia, Vaba entsuklopeedia* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <https://et.wikipedia.org/wiki/Veljo_Tormis>.
- Veljo Tormis Virtual Centre* [online] [cit. 25. 8. 2020]. Dostupné z: <<https://veljotormis.com/en/>>.
- Viljandi pärimusmuusika festival* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <<https://www.viljandifolk.ee/festivalist/uudised/viljandi-parimusmuusika-festivali-asemel-toimub-kaks-parimusmuusika-kontserdipaeva>>.
- „Viru lauliku mõtted – Ester Mägi.“ [Ester Mägi – Myšlenky zpěvačky z kraje Viru]. *YouTube* [online] [cit. 20. 7. 2020]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=exAk_KfFFK4>.

The World Created by Runic Songs: The Interconnection of Space and Music in the Work of Veljo Tormis

The paper focuses on the work of Estonian music composer Veljo Tormis (1930-2017), the prominent personality connected to the creation of Estonian national identity, the 90th anniversary of his birth being commemorated in 2020. The interconnection of space and music may be observed in the work of Tormis, as well as in his self-definition in the otherwise unlimited Balto-Finnic language space. For him, runic songs were his distinctive inspiration. They served as a basis for one of the most important works by Tormis: *Forgotten Nations*. The composition includes a cycle of six parts based on the folk songs of six Balto-Finnic peoples who were culturally endangered or extinct at the time of creating the composition. Tormis managed to successfully transfer the runic vocals into the music theatre, creating the vocal ballet *Estonian Ballads*. The composer profoundly identified with his nation and its cultural heritage. He was attracted to the past of his nation not by sheer nostalgia, but by self-recognition. For him, it was important to know who we are and where our roots are, helping us set aims in life.

Key words: Balto-Finnic folk songs; ritual runic songs; Veljo Tormis.